

UOT: 662.012.075

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.02.016>

İDARƏETMƏ QƏRARLARININ QƏBULUNUN DƏSTƏKLƏNMƏSİNİN İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ

R.F.Qasimov, P.Ə.Abbasova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

r.qasimov@atu.edu.az, p.abbasova@atu.edu.az

Xülasə: Məqalədə qərarların qəbuluna dəstək sistemləri, onların tətbiqinin mümkün istifadə sahələri, habelə onların qısa təsnifatı təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: qərarların qəbuluna dəstək sistemi, biznesin avtomatlaşdırılması.

Giriş. Sənaye müəssisələrinin işinin optimallaşdırılması sahəsində son illərdə elmi nəşrlərin sayı korporativ informasiya sistemlərinə daxil edilmiş hesablama metodlarına əsaslanır, burada biznes xərclərinin artması və ya digər əməliyyat amilləri məsələləri ətraflı nəzərdən keçirilir.

Tədqiqat işlərinin təhlili göstərir ki, təklif olunan modellər və onların daxilindəki proseslər idarəetmə qərarlarının effektivliyini artırmaq, bundan əlavə, yeni informasiya texnologiyalarına, ekspert sistemlərinə, kompüter simulyasiya texnikalarına və s. əsaslanır.

İntellektual resurslar və informasiya-hasablama infrastrukturunu, bir qayda olaraq, bu modellərdən istifadə zamanı əlavə üstünlüklər verir, həmçinin əsas komponentlər və real vaxt proqnozları üçün həssaslığın təhlili metodlarından sürətli istifadə, çoxtərəfli idarəetmənin sürətli iş hesablamaları, nəticələrin digər informasiya sistemlərinə və biznes modullarına ötürülməsi, eləcə də ənənəvi informasiya təsvir üsulları ilə əldə edilən məlumatların təqdim edilməsi.

Qərarların qəbulu dəstəklənməsi sistemi (DSS) qərar qəbulu zamanı istifadəni asanlaşdırmaq üçün məlumatların hərtərəfli dərinədən çevrilməsini nəzərdə tutur [4].

Qərarların qəbulu sistemi təkcə operativ idarəetmə sisteminin inkişafı deyil, bu, idarəetmə sisteminin bir hissəsindən, hərtərəfli xarici işgüzar əlaqələr sistemindən, habelə texnologiyadan ibarət müəssisənin inkişafı prosesidir.

İnformasiya idarəetmə sistemləri və verilənlər bazası idarəetmə sistemlərinin birləşməsi qərarların qəbulu dəstəklənməsi sistemlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. DSS bir neçə əsas funksionu həll edir:

- Ən çox mümkün dəyişənlərdən ən yaxşı həllin seçilməsi (optimallaşdırma),
- Əhəmiyyət kəsb edənlər üçün mümkün həllərin qurulması (sifariş).

Hər iki halda, ilk və ən vacib qərar, gələcəkdə mümkün həll yollarının qiymətləndiriləcəyi və müqayisə ediləcəyi bir sıra meyarların seçilməsidir. Qərarlara dəstək sistemi istifadəçiyə belə çətin qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

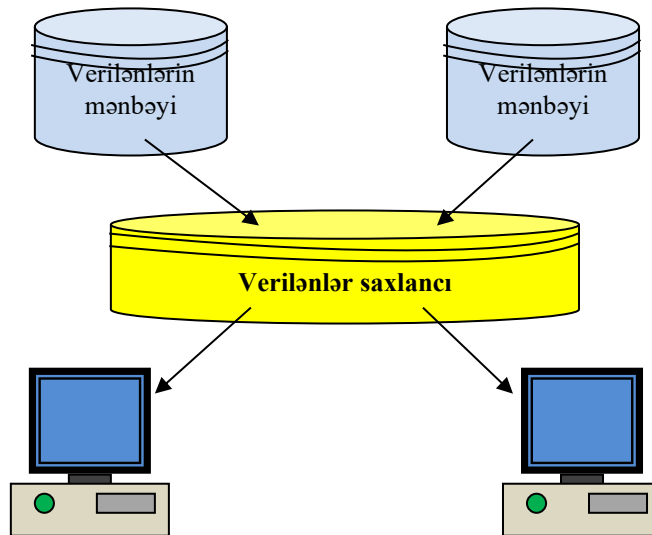
Sistemdə tövsiyələrin təhlili və işlənilib hazırlanması üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Bunlar aşağıda göstərilənlər ola bilər:

- İnformasiyanın intellektual qiymətləndirilməsi,
- İnformasiya tədqiqatı;
- Verilənlər bazasında biliklərin axtarılması;
- Hadisələrə əsaslanan arqumentləndirmə;
- Simulyativ modelləşdirmə;

- Genetik müxtəliflik və genetik alqoritmlər;
- Neyron şəbəkəsi;
- Vəziyyətin təhlili;
- Koqnitiv modelləşdirmə, və s. [2].

Sistem müəssisənin əməliyyat keyfiyyətləri əsasında operativ idarəetmə tapşırıqlarını həll etməyə imkan verir. Qərarlara dəstək sistemləri arxitektura baxımından daha sadədir (Şəkil 1). DSS ilk növbədə qlobal səviyyədə məsələ həll etməyə və müasir informasiya texnologiyalarının inkişaf səviyyəsi aşağı olan təşkilatlara geniş yayılmışdır. DSS funksiyasının mühüm fərqləndirici xüsusiyyəti əməliyyat sistemi fayllarında olan məlumatların təhlilə məruz qalmasıdır.

Şəkil 1. QQDS strukturu.

Bu cür sistemlərin üstünlükləri vahid platformanın istifadəsi ilə əlaqədar kompaktlıq və müəyyən bir sistemdə məlumatların yenidən yüklənməsi ehtiyacının olmaması səbəbindən səmərəlilikdir. Çatışmazlıqlar arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- sistemin istifadəsi ilə həll edilməli olan müxtəlif problemlərin azaldılması;
- təmizləmə tədbirlərinin olmaması səbəbindən məlumatların keyfiyyətinin azalması;
- əməliyyat sisteminə artan yük və onun işini gecikdirmə ehtimalı [5].

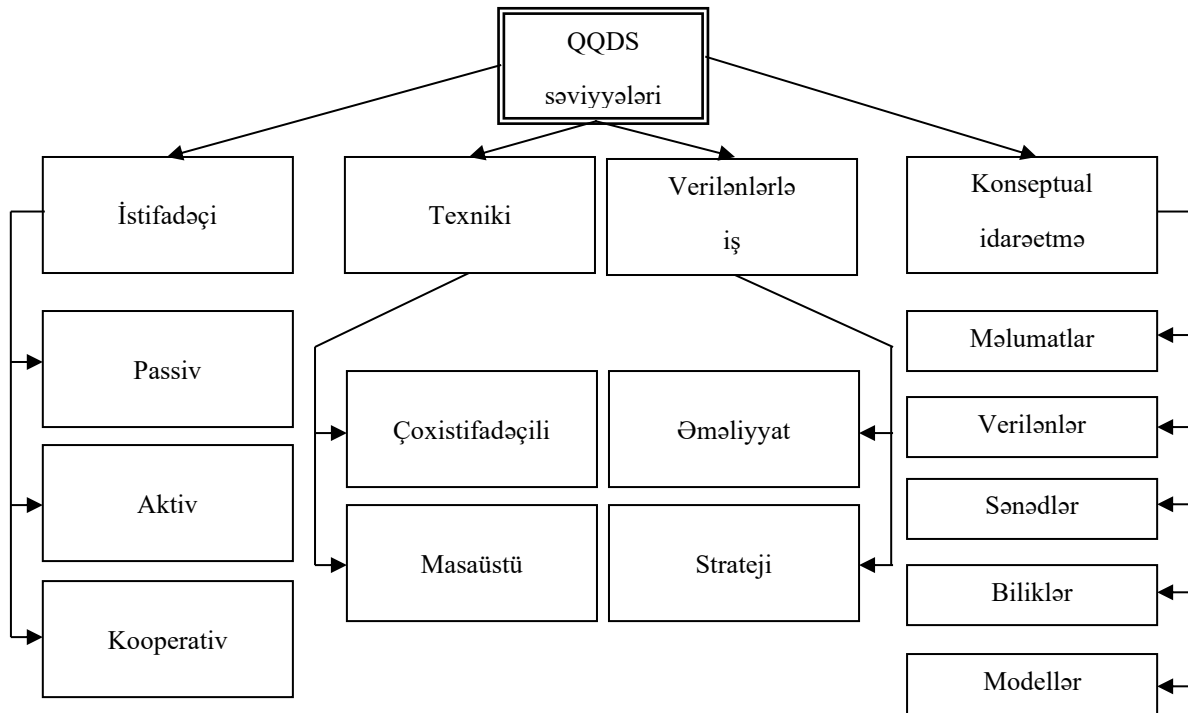
Beləliklə, demək olar ki, bütün aparıcı biznes idarəetmə sistemləri müxtəlif statistik metodlardan istifadə etməklə proqnozlaşdırma əməliyyatlarını həyata keçirmişlər [3]. DSS təsnifatının nümunəsi şəkil 2 verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir sistemin funksional xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onların oxşarlığına əməl oluna bilən bir sıra meyarlar da mövcuddur. Proqram məhsulunun əhatə dairəsindən asılı olmayaraq, bütün sistemlər aşağıdakı funksiyalar toplusunu təklif edir:

- alternativ variantların seçim dəstinin yaradılması;
- onları müəyyən edən amillərin seçilməsi;
- bu amillərin əhəmiyyətini müəyyən etdirməsi;
- hər bir amil üçün müqayisəli qiymətləndirmə;

- alternativlərin vacibliyinə görə sıralanması;
- tapılmış həllin və əldə edilən nəticələrin təhlili.

Səkil 2. QQDS təsnifatı.

Bundan əlavə, bazarda bir çox məhsulların performansını qərarların qəbuluna dəstək sistemləri ilə məhdudlaşdırır və sistemlərin özləri məlumat toplama, saxlama və təhlil etmək, proqnozlaşdırma və biznesin idarə edilməsi sistemlərini özündə birləşdirən proqram sistemləridir. İstifadəçi səviyyəsində təqdim olunan bütün sistemlər korporativdir və əməliyyat və ya strateji səviyyədə məlumatlarla məşğul olur.

Hal-hazırda dissertasiya işimizdə araşdırma qərarların qəbuluna dəstək sistemi iyerarxiya tabeliyi metoduna əsaslanır [0]. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərdiyimiz proqram sistemlərinin, istər lokal istərsə də veb üzərindən funksionallaşan bir çox çeşidləri mövcuddur. Bunlardan misal olaraq "ESSChoice" analitik sistemi, Crystal Info, Microsoft şirkətindən MS Azure bulud həlli və digərləri. Məsələn DSS "ESSChoice" sizə təşkilati həllərin, layihə və mühəndislik keyfiyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Müxtəlif sahələrdə investisiya siyasətinin müəyyən edilməsi, effektiv metoddan istifadə etməklə problemi təhlil etmək, strateji planlaşdırma və s. Texniki səviyyədə bu sistem masaüstü DSS ilə əlaqələndirilir, istifadəçi səviyyəsində aktiv, əməliyyat və ya strateji səviyyədə məlumatlarla məşğul olur.

Tarixən, DSS tez-tez statistik iqtisadi parametrlərlə əlaqəli sahə üçün layihələndirilir və istifadə edilir. Tanınmış fond indekslərinin mövcudluğu, iqtisadi sektorlarda qərar qəbul etmə üsullarının (QQÜ) geniş istifadə olunmasından xəbər verir. Bununla belə, DSS-in əhatə dairəsi daim artır. Bir çox intellektual texnoloji sistemlər artıq əməliyyatların həyata keçirilməsində QQÜ-dən istifadə edirlər (məsələn, nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin təhlükəsizliyini artıran sistemlər). Mürəkkəb proseslərin idarə edilməsində DSS-dən istifadə (məsələn, müəssisənin texniki prosesləri, struktur prosesin idarə edilməsi və s.) keyfiyyəti yaxşılaşdıracaq və səhv qərarların qəbulu riskini azaldacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Saaty, T.L., (1994), Fundamentals of Decision Making and Priority Theory, RWS Publications, 4922 Ellsworth Avenue, Pittsburgh, PA 15213.
2. Карр Ч., Хоув Ч. Количественные методы принятия решений в управлении и экономике. М.: Мир, 2014. 464 с.
3. Корнеев, С.В. Системы поддержки принятия решений в бизнесе / С. В. Корнеев // Сети и бизнес. - 2005. - №6; Giriş rejimi:
http://www.sib.com.ua/arhiv_2005/6_2005/systems/systems.htm, adi. – Ekran başlığı. – Rus dilində.
4. Ступина А. А. Анализ эффективности функционирования многопараметрической системы // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М.Ф.Решетнева. 2013.
5. Черноруцкий И. Г. Методы оптимизации и принятия решений. М. : Лань, 2013. 384 с.

MANAGEMENT DECISION SUPPORT INFORMATION SYSTEMS

Gasimov R.F., Abbasova P.A.

Azerbaijan Technological University

r.gasimov@atu.edu.az, p.abbasova@atu.edu.az

Summary: The article describes decision support systems, possible areas of their application, as well as their brief classification.

Keywords: decision support system, DSS, biznes automation.

Redaksiyaya daxilolma: 03.02.2025

Çapa qəbul olunma: 30.05.2025

